

Klasik tarzda şiirler yazan ve şiirlerinde Nef'î, Nâbî ve Nedim'in etkileri görülen Ârif Hikmet Bey, eski şiirin "bakıyetü's-selef" denilen son temsilcilerinden biri olarak tanınmaktadır. Nâmık Kemal onun II. Mahmud devrinin en gözde şairlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Üç dilde yazdığı şiirlerini topladığı divandanın takdirlle bahsedilen Cevdet Paşa ise bilhassa Arapça şiirlerini çok beğenir. Onun ilmi ve edebî şahsiyetinden övgüyle söz eden bir başka kişi de Ziyâ Paşa'dır. Ârif Hikmet geniş bilgisi, okumaya ve kitaba düşkünlüğü, nâdide kitaplara sahip kütüphanesi ve cömertliği yanında konağını devrin bilgin, şair ve diğer sanatçılarından topladığı bir merkez haline getirmesiyle de tanınmış ve birçok sanatçı, ilim adamı ve şairle yakın dostluklar kurmuştur.

Eserleri. Edebiyat, fıkıh ve biyografiye dair olan eserleri şunlardır: 1. *Divan*. Kütüphane kataloglarında "Mecmûa-i Eş'âr" ismiyle kayıtlı bulunan Ârif Hikmet'in şiirleri Mehmed Ziver tarafından bir araya getirilerek *Divân-ı Ârif Hikmet Beyefendi* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1283). Başında Mehmed Ziver tarafından kaleme alınan bir mukaddeminin de bulunduğu bu şiir mecmuasında gazeller ve çeşitli hadiselerle düşürülen tarih manzumeleri yanında Arapça ve Farsça şiirleri de vardır. Ayrıca Arapça şiirleri üzerinde Ali Nihat Tarlan Yusuf Sağlam'a bir mezuniyet tezi yaptırmıştır (İstanbul 1947). 2. *Tezkire-i Şuarâ*. Millet Kütüphanesi'nde Ali Emîrî hattıyla yazılmış bir nüshası bulunan (Ali Emîrî, Ta-

rih, nr. 789) bu eser, 1000-1252 (1592-1837) yılları arasında yaşamış 203 şairin hal tercümesini mahlaslarına göre sıraya koyarak vermektedir (bk. ÂRİF HİKMET TEZKİRESİ). 3. *Mecmûatü't-terâcim*. Çeşitli müellifler tarafından Ârif Hikmet Bey'e ait olarak zikredilen, ancak bugüne kadar nerede bulunduğu açıkça belirtilmemiş (bk. İA, I, 566) bu Arapça eserini Ali Emîrî tarafından istinsah edilmiş bir nüshası Millet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Ali Emîrî, Tarih, nr. 788). *Mecmûatü't-terâcim*, alfabetik sıra ile ulemâ, tarikat şeyhleri ve şairlerin hayatlarının anlatıldığı biyografik bir eserdir. 4. *Hulâsatü'l-makâlât fi mecâlisi'l-mükâlemât*. İçinde, babası İbrâhim İsmet Bey'in murahhas üye olarak bulunduğu siyasi meclislerde yapılan muahedelerin yer aldığı eserin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (TY, nr. 5832). 5. *el-Ahkâmül-mer'iyye fi'l-arâzîl-emîriyye*. 1263 (1847) tarihli tapu nizamnamesini de ihtiva eden bu eserin yazma nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (İbnülemin, nr. 2958). Eser ayrıca birkaç defa basılmıştır (İstanbul 1265, 1267, 1269).

Bunlardan başka İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde İbnülemin yazmaları bölümünde kendi el yazısıyla *Rumeli Teftiş Defteri* (TY, nr. 2466, 2475) ile *Mecmû'a-i Eş'âr* (AY, nr. 2489) ve kısa bazı bilgiler ihtiva eden bir hatıra defteri (TY, nr. 2457, 2751) bulunmaktadır. Ayrıca İbnülemin'in de bahsettiği (*Son Asır Türk Şairleri*, s. 642), *Keşfü'z-zunûn'a* hazırladığı bir zeylin eksik bazı nüshaları İstanbul Üniversitesi Kütüp-

hanesi'nde kayıtlıdır (İbnülemin, AY, nr. 2464; TY, nr. 2532).

BİBLİYOGRAFYA :

Ârif Hikmet, *Divân-ı Ârif Hikmet Beyefendi* (nşr. Mehmed Ziver), İstanbul 1283; Şem'dânîzâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), III, 40, 46; Vâsıf, *Târih* (İlgürel), s. 237, 256-257; Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Ârif Hikmet: hayâtühü ve me'âşirüh* (nşr. Muhammed el-Hatrâvî), Beyrut 1403/1983; Fatîm, *Tezkire*, s. 70-71; *Devhatü'l-meşâyih*, s. 129-131; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1303, s. 171, 193, 203; a.mlf., *Târih*, II, 102 vd., 129, 133, 137; VI, 91; VII, 4; VIII, 132 vd.; X, 70; a.mlf., *Tezâkir*, I, 10 vd., 24; II, 71, 73; IV, 67; a.mlf., *Ma'rûzât*, s. 3; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 42, 188; *Sicill-i Osmânî*, I, 130; III, 274 vd.; Gibb, *HOP*, IV, 350-355; Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul 1332, s. 31-33, 43 vd., 50-55, 104; *Osmanlı Müellifleri*, II, 327 vd.; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 590; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 636-646; Yusuf Sağlam, *Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'in Arapça Divanı Tercümesi* (mezuniyet tezi, 1947), İÜ Ed.Fak. Türkoloji Seminer Kitaplığı, nr. 1468; Harputlu İbrâhim Efendi, *el-Dürü'l-muntazam fi menâkıbtü'Ârifî'l-Hikem*, Arif Hikmet Ktp., nr. 3847, s. 85; İsmail Cerrahoğlu, "Şeyhülislâm Arif Hikmet ve Medine-i Münverede Kurduğu Kütüphane", *AÜİFD*, XXX (1988), s. 111; Fevziye Abdullah Tansel, "Ârif Hikmet Bey", İA, I, 564-568; R. Mantran, "Ârif Hikmet Bey", *EJ²* (İng.), I, 630.

MUSTAFA L. BİLGE

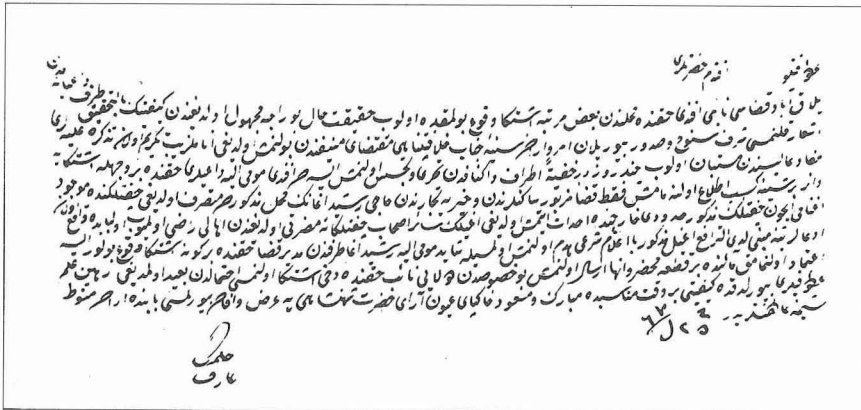
ÂRİF HİKMET KÜTÜPHANESİ

Şeyhülislâm
Ârif Hikmet Bey tarafından
Medine'de kurulan
kütüphane.

Medine-i Münverede Mescid-i Nebvî'nin kible tarafında Bâb-ı Cibrîl'e 25 m. mesafede bulunmaktadır.

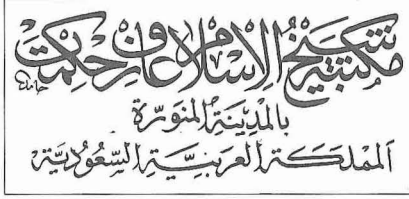
Ârif Hikmet Bey emeklilik yıllarını burada geçirmek arzusuyla bu kütüphaneyi Medine'ye gelerek bizzat yaptırmış ve İstanbul'da bulunan kitaplarından bir kısmını buraya nakletmiştir. Ancak siyasi karışıklıklar sebebiyle arzusunu yerine getirememiş ve İstanbul'da vefat etmiştir. Binaının kubbedeki kitabesinde kütüphanenin 1270 (1853-54) yılında yapılmaya başlandığı, kapısında bulunan diğer bir kitâbede ise 1272'de (1855-56) tamamlandığı belirtilmiştir. Anadolu ve Rumeli'deki bazı arazi gelirlerinin kütüphaneye vakfedildiğini bildiren vakfiyesine göre kütüphanede bir müdür, dört hâfız-ı kütüb, mücellit, kapıcı, saka ve temizlikçi olmak üzere dokuz vazifeli görev yapıyordu. Kuruluşundan başlayarak

Ârif Hikmet Bey'in Yalakâbâd nâibi hakkındaki şikâyetle ilgili Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya gönderdiği arz (TMSA, Evrak, nr. 8118)

yakın zamana kadar kütüphaneye vakfedenin şartı olarak daima Türk müdürler tayin edilegelmişse de Ali Ulvi Kuruç'dan sonra durum değişmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı kuvvetleri Medine'den çekilirken kütüphanedeki kitaplar sandıklar içinde Şam'daki Selimiye Camii'nin yanındaki medreseye nakledilip burada muhafaza edilmiş, ancak sonradan vakfiyeye uyularak tekrar Medine'deki kütüphaneye taşınmıştır. Ülkenin idaresi Osmanlılar'dan Suudîler'e geçince kütüphanenin idaresi de mütevellî heyetinden alınarak 1957 yılında Hac ve Evkaf Bakanlığı'na bağlanmıştır. Kütüphanenin son mütevellî heyetinde Ömer Nasuhi Bilmen'in bulunduğu bilinmektedir.

Kütüphanede bulunan yazma ve matbu eserler kuruluş sırasında toplam olarak 5404 kitaptan meydana geliyordu. Vakfiye gereğince yapılan devir teslim ve sayımlardan anlaşıldığına göre kütüphanede, Medine'den çekilmek mecburiyetinde kalındığı sırada, kaybolacağı endişesiyle Şeyhülharem Ziver Bey tarafından İstanbul'a gönderilen altmış altı eser ile kaybolan on altı eserden başka eksik bulunmamaktadır. Daha sonra kütüphaneye hediye olarak gönderilen kitaplarla bu eserlerin sayısı artmıştır. Yazmaların Ârif Hikmet Bey tarafından dikkatle seçildiği ve genellikle müellifin

Arif Hikmet Kütüphanesi'nin kütüphane mührü
(Mustafa L. Bilge koleksiyonu)

nüshası veya meşhur hattatlar tarafından yazılmış kıymetli nüshalar olduğu görülmektedir. İhtiva ettiği yazmalar bakımından ülkenin en kıymetli kütüphanesi olan müesseseyi İslâm âleminin önde gelen araştırmacılarından Ömer Rızâ Kehhâle, Emîr Şekib Arslan, Abdullah Muhlis, Muhammed Kürd Ali ve Mahmûd Şükrî el-Âlûsî gibi âlimler ziyaret ederek yazmalarından faydalanmış ve ilmî değerleri olan nüshaları taniymişlerdir. Kütüphanede bulunan yazmalar Arapça, Farsça ve Türkçe olup müstakil eserler veya çeşitli risâlelerden meydana gelen mecmualar şeklindedir. Tefsir, hadis, fıkıh ve siyer gibi dinî eserler yanında tarih, coğrafya ve edebiyata dair eserler de bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ârif Hikmet Kütüphanesi Vakfiyesi, VGMA, kasa nr. 14; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, II, 888-890; Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul 1332, s. 31-33, 43 vd., 50-55, 104; Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul 1340, s. 302; Mustafa Bilge, *Arif Hikmet Kütüphanesindeki Hadise Dair Yazma Eserler* (mezuniyet tezi, 1967), İÜ Ed.Fak., Şarkiyat Araştırma Merkezi, nr. 123; a.m.f., "Medine'de Bir Türk Kütüphanesi", *İsl.Med.*, sy. 15 (1968), s. 16-19; Şehâbeddin el-Âlûsî, *Şehiyünnagâm ft tercemeti Şeyhülislâm 'Arifi'l-Hikem* (nşr. Muhammed el-Hatrâvî), Dimaşk 1403/1983; Muhammed Kürd Ali, "Rihle ile'l-Medîneti'l-Münevvere", *Mecelletü'l-Muktebes*, sy. 7, Dimaşk 1330, s. 763; Muhammed Behcet el-Eserî, "Mektebetü 'Arif Hikmet Bey bi'l-Medîne", *Mecelletü'z-Zehra*, Kahire 1344, s. 474-479; Abdullah Muhlis, "Mektebetü 'Arif Hikmet", a.e., s. 636-638; Otto Spies, "Die Bibliotheken des Hidschas", *ZDMG*, sy. 90 (1936), s. 94-96; Emîr Şekib Arslan, "Mektebetü Medîneti'l-Münevvere", *MMLADm*, XXV (1950-51), s. 494-498; Ömer Rızâ Kehhâle, "el-Müntehab min mahtûfâtü'l-Medîneti'l-Münevvere", *MMLADm*, XLVIII (1972-73), sy. 1, s. 66-98; a.e., sy. 2, s. 323-358; a.e., sy. 3, s. 597-611; a.e., sy. 4, s. 893-908; İsmail Cerrahoğlu, "Şeyhülislâm Arif Hikmet ve Medine-i Münevverede Kurduğu Kütüphane", *AÜİFD*, XXX (1988), s. 111-129.

MUSTAFA L. BILGE

ÂRİF HİKMET TEZKİRESİ

Şeyhülislâm
Ârif Hikmet Bey tarafından
hazırlanan
suarâ tezkiresi.

Ârif Hikmet Bey'in kendi adıyla anılan bu eserde 1000-1252 (1592-1837) yılları arasında yetişen 203 şairin hayatı anlatılmış ve şiirlerinden örnekler verilmiştir. Alfabe sırasıyla düzenlenen tezkirede yer alan şairlerin bir kısmının hayatı, eserleri ve sanatları hakkında oldukça geniş bilgiler bulunurken bazılarından ancak bir iki satırlı söz edilmiş eserin tamamlanmadığını göstermektedir. Nitekim bugün Ali Emîrî Efendi'nin yazısıyla elde mevcut tek nüshasında (Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 789), bazı şairlerin hayatları anlatıldıktan sonra şiirlerinden örnek verilmeyip yerlerinin boş bırakılmış olmasından eserin müsvedde halinde kaldığı açıkça anlaşılmaktadır. Yazmanın baş tarafında Ali Emîrî, tezkirenin müellif nüshasının Bağdatlı İsmâil Paşa'da bulunduğunu ve eseri ondan istinsah ettiğini fakat müellifin tezkiresini tamamlayamadığını belirtmiş,

Ârif Hikmet Tezkiresi'nde III. Selim'in şiirlerinden örneklerin yer aldığı bir sayfa (Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 789, nr. 2^b)

Arif Hikmet Kütüphanesi'nin vakfiyesinden bir sayfa
(VGMA, nr. 14, s. 32)

